

СТОРІНКА ВЧЕНОГО

Д. Д. Лушченик

*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя, секретар пленуму
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ: ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ, СПОСОБИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

Судді під час здійснення правосуддя незалежні у прийнятті судових рішень і підкоряються лише закону, ухвалюючи їх іменем України. Вони є повноправними носіями судової влади.

Разом із тим з огляду на необхідність дотримання чітко виписаної законодавцем процесуальної форми розгляду цивільної справи не все залежить від суддів. Йдеться про проблему зловживання правом у цивільному процесі, з якою не всі судді в змозі справлятися під час розгляду конкретної цивільної справи. У літературі таке негативне явище, як зловживання процесуальними правами, вже отримало назву «процесуальна диверсія», і практика таких деструктивних дій, внаслідок яких процесуальні інститути використовуються не за призначенням, на жаль, набуває все більшого поширення. Проте А. В. Юдін, на нашу думку, найвлучніше назвав явище зловживання правом юридичним парадоксом¹.

Наслідком того, що не всі судді використовують способи, передбачені ЦПК, щоб протистояти зловживанням сторонами (особливо їх професійними представниками) своїми процесуальними правами, є відсутність визна-

¹ Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. — Х., 2011. — С. 410.

чених законом критеріїв зловживання ними, а також або незнання суддями своїх прав та обов'язків, передбачених цивільним процесуальним законодавством, або невміння реалізувати на практиці процесуальні норми, або відсутність належного рівня професійної підготовки для роботи суддею.

Слід зазначити, що термін «зловживання процесуальними правами» науковці визначають по-різному залежно від предмета дослідження¹.

Під зловживанням процесуальними правами, як правило, розуміють не порушення судових актів, а односторонні недобросовісні дії сторін, наприклад, подання необґрунтованих клопотань, заяв тощо. Але заяви і клопотання сторін можуть впливати на хід судового розгляду тільки у тому разі, якщо вони санкціоновані судом. При цьому, і це важливо, якщо певна поведінка дозволена процесуальним законом, то немає жодних підстав розцінювати її як зловживання правом. Динаміка цивільного процесу зумовлена не тільки односторонніми діями суб'єктів процесу, а й юридичними актами суду, які санкціонують відповідні дії. Якщо дія сторони (наприклад, заявлення клопотання) не відповідає закону і є необґрунтованою, то вона не повинна бути дозволена судом. Не можна в такому разі застосовувати заходи юридичної відповідальності до особи, яка заявила клопотання, що під час розгляду виявилось необґрунтованим чи незаконним. Обов'язок суду в процесі – встановлювати законність і обґрунтованість процесуальних дій сторін і приймати рішення про дозвіл (санкціонування) відповідної дії.

Суттєвим є й те, що нерідко суди позбавлені правової можливості протистояти зловживанням процесуальними правами через невдалі правові конструкції деяких норм цивільного процесуального законодавства.

Складність виникає і тому, що в кожному конкретному випадку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними. При цьому недобросовісність при реалізації свого права – оціночна категорія. Суд повинен оцінювати правову ситуацію у справі, а не ставлення сторін до спору і процедури судочинства².

¹ Огляд існуючих доктринальних визначень категорії «зловживання процесуальними правами» див.: *Юдин А. В.* Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. – СПб., 2005. – С. 55–63, 95, 120; *Приходько А. И.* Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. – М., 2006. – С. 38–48; Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х., 2011. – С. 414.

² *Приходько А. И.* Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. – М., 2006. – С. 18–19.

Успішне вирішення цього завдання залежить від того, наскільки добре суддя знає свої права й обов'язки і учасників процесу, наскільки добре він підготовлений до конкретної справи, чи правильно визначив предмет і підстави позову, законодавство, що регулює спірні правовідносини, і що входить у предмет доказування у цій справі. Контролюючи і спрямовуючи здійснення учасниками процесу своїх прав і дотримання ними процесуальних обов'язків, суддя має можливість ефективно регулювати весь хід судового розгляду справи¹.

На жаль, чинний ЦПК не зміг повністю захистити суд від зловживання правом, що великою мірою залежить від недобросовісних сторін. Суд часто не може впливати на недобросовісну поведінку сторін, особливо «любителів від права», що дозволяє їм пред'являти до суду явно неправові вимоги, суттєво затягувати розгляд справи, перешкоджати прийняттю не вигідного для себе рішення та здійснювати інші протиправні дії.

Звичайно, ідеальним виходом із цього становища було б формулювання цивільних процесуальних норм таким чином, щоб виключити можливість зловживання правом, тобто ситуації, коли право здійснюється у суперечності зі своїм призначенням. Поки юридична наука не в змозі їх сформулювати, а законодавець прийняти, нагально необхідним залишається напрацювання шляхів впливу на цільові установки суб'єктів процесу з метою запобігання зловживанню правом з їх боку, розкриття механізмів настання негативних наслідків зловживання правом, можливості та засоби протидії їм судами в рамках правового поля.

Для належного здійснення прав процесуальний закон встановлює порядок, способи і межі їх реалізації, зводячи їх тим самим у ранг процесуальних обов'язків. Кожному процесуальному праву кореспондує обов'язок дотримання порядку і меж його реалізації в цивільному процесі — це визнана властивість цивільного процесуального права. Цивільний процесуальний закон надає важливе значення формі здійснення процесуального права. Вирішальним під час оцінки дій особи є не те, яке право вона реалізує, а те, як вона його реалізує. Витоки такого підходу беруть початок із суворої регламентованості процесуальної діяльності.

Водночас складним для судової практики є не лише виявлення факту зловживання процесуальним правом, оскільки однієї лише внутрішньої впевненості судді у цьому недостатньо. Важливим є й те, що проблема доказування зловживання процесуальним правом пов'язана з тим, що доведенню

¹ *Луспенік Д. Д.* Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Шляхи протидії зловживанню процесуальними правами. — Х., 2006. — 480 с.

підлягає не лише вчинена процесуальна дія (чи бездіяльність), а й елементи суб'єктивної сторони процесуального правопорушення — вина у формі умислу чи необережності¹.

При цьому А. В. Юдін пропонує перевіряти будь-яку процесуальну дію на предмет її добросовісності і в разі її недобросовісності застосовувати заходи примусу. Інші науковці вважають, що проблема зловживання процесуальним правом взагалі не пов'язана з проблемою відповідальності у цивільному судочинстві, вони зазначають, що у цьому разі слід визначити, чи є процесуальна дія протиправною у цивільному судочинстві².

Також слід визнати, що незрозумілим є те, яким чином і хто має встановлювати недобросовісні цілі і мотиви поведінки особи у разі вчинення нібито правомірних процесуальних дій. Відомо, що в цивільному судочинстві діє презумпція добросовісності осіб, які реалізують свої процесуальні права, тобто, на перший погляд, діють правомірно. Інакше на суд було б покладено неможливе з практичної точки зору завдання із встановлення мотивів вчинення учасниками процесу тих чи інших начебто правомірних дій.

Зрозуміло, що всі дії учасників процесу мають не лише за формою, а й за змістом відповідати цілям і завданням правосуддя та нормам права, тобто бути добросовісними. Але як довести протилежне у конкретній ситуації? Керуючись принципом диспозитивності, обов'язок довести недобросовісність дії особи має той, хто заявляє про таку недобросовісність. Хоча таке питання може бути винесене на обговорення і самим судом (право на це суду надано ч. 4 ст. 10 ЦПК). У будь-якому разі зробити остаточний висновок про кваліфікацію поведінки суб'єкта як зловживання процесуальним правом і застосування відповідальності належить суду.

Проте арсенал заходів цивільної процесуальної відповідальності настільки невеликий, що дає змогу недобросовісним суб'єктам процесу безкарно тривалий час зловживати своїми процесуальними права на шкоду іншим учасникам.

Звичайно, що конкретні процесуальні результати можуть бути досягнуті заінтересованою особою лише в разі наявності в її арсеналі великого комплексу процесуальних прав. З другого боку, наділення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин таким комплексом суб'єктивних процесуальних прав зумовлює більшу вірогідність зловживання цими правами.

¹ Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. — СПб., 2005. — С. 122.

² Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и процессуальной практики : моногр. — М., 2011. — С. 170–171.

Для протидії цьому явищу слід віднайти в законі комплекс заходів, які суд міг би у своїй діяльності застосовувати для нейтралізації та усунення з процесу можливих зловживань, які є нічим іншим, як правопорушенням. Отже, протидія зловживанням процесуальними правами є завданням публічного характеру, тобто завданням суду, хоча і учасники процесу можуть ініціювати питання про відповідальність осіб, які зловживають своїми правами.

У зв'язку з наведеним цивільне процесуальне законодавство невідкладно потребує чіткої регламентації загального поняття «зловживання процесуальними правами», окремих складів зловживання, заходів відповідальності за недобросовісність, умов їх застосування.

На сьогодні чи не єдиним фундаментальним положенням, у якому передбачено обов'язок сторін сумлінно здійснювати процесуальні права, є ч. 3 ст. 27 ЦПК, яка зобов'язує, щоб особи, які беруть участь у справі, добросовісно користувалися своїми процесуальними правами і виконували процесуальні обов'язки.

Проте ця норма процесуального права не містить жодної конкретизації дій чи бездіяльності як зловживання процесуальними правами, отже, радше є принципом механізму реалізації суб'єктивних прав.

З огляду на викладене у контексті підготовки конституційних змін¹ проводиться велика робота над удосконаленням всього масиву процесуального законодавства, яке до того ж повинно мінімізувати можливість зловживання процесуальними правами, визначити хоча би приблизний перелік таких дій чи бездіяльності, які б кваліфікувались як зловживання правом, а також запропонувати механізм відповідальності за такі дії.

Далі слід розглянути питання, як суддям виявляти дії (бездіяльність) щодо зловживання процесуальними правами та обирати механізм протидії їм залежно від стадійності руху цивільної справи, а також яким чином це можливо передбачити у процесуальному законодавстві.

Зловживання процесуальним правом на стадії пред'явлення позову доволі поширене. Згідно з ч. 1 ст. 3 ЦПК звертатися до суду має право кожна особа, однак: 1) у встановленому цим Кодексом порядку; 2) за захистом саме своїх порушених прав, свобод чи інтересів (за винятком, коли з позовом

¹ Відомо, що Конституційна Комісія (автор є членом цієї Комісії) пропонує змінити положення ст. 124 Конституції України і закріпити, що юрисдикція судів поширюється на всі спірні правовідносини, що повністю підтримано Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Проміжному висновку CDL-PI(2015)016 від 24 липня 2015 р. № 803/2015. Див.: *Філатов О.* Донести до ума // Юридическая практика. — 2015. — № 30–31 (918–919). — 28 лип.; Офіційний веб-сайт Верховного Суду України.

звертається особа у встановлених законом випадках за захистом прав іншої особи (ст. 45 ЦПК).

Умовою звернення до суду повинно бути дійсне або добросовісно передбачуване порушення права позивача, будь-яке інше звернення до суду є зловживанням правом. У згаданих випадках за такими зловживаннями є обмежений контроль суду. Так, пред'явлення позову є диспозитивним правом суб'єкта права. Разом із тим суд у деяких випадках може не прийняти відмову від позову або не визнати мирової угоди, якщо вбачає явне зловживання правом на пред'явлення позову, що може призвести до негативних наслідків для особи.

Нерідко звернення до суду має на меті корисні мотиви, безпідставне звільнення від обов'язків перед третьою особою, наприклад, розірвання шлюбу та звільнення від власного майна з метою його приховання від стягнення частки у спільному майні подружжя.

Трапляються випадки, коли використовуються положення закону, що не зобов'язують нотаріально оформлювати деякі угоди. Наприклад, пред'являються позовні вимоги про визнання недійсною угоди купівлі-продажу нерухомості, укладеної між сторонами, іншою особою, яка надає письмову розписку продавця цієї нерухомості, який нібито за домашньою угодою раніше продав нерухомість цій особі, і цей продавець (за домовленістю) позов визнає. Це призводить до того, що продається нерухомість, яка не належала на праві власності продавцю.

Відомий дореволюційний процесуаліст Є. В. Васьковський називав такі випадки симуляцією. Вчений виокремив три види симуляції: 1) повна, коли сторони бажать замінити судовим рішенням юридичну угоду або спричинити шкоду третім особам – кредиторам відповідача, вступаючи при цьому в змову із суддями; 2) симуляція суду лише з однією із сторін (тобто ухвалення неправосудного рішення, що розцінюється як злочин); 3) симуляція сторін без участі суду. Щодо третього виду симуляції вчений зазначав, що суд повинен ігнорувати удаваність дій сторін, які не відповідають їх дійсній волі, пропонуючи залишати такі позови без розгляду через відсутність дійсних позовних вимог¹.

Нерідко формою зловживання процесуальним правом буває пред'явлення зустрічного позову, метою якого є лише бажання затягти розгляд справи, знівелювати підстави первісного позову, і такий позов жодним чином не відповідає умовам його пред'явлення, передбаченим ч. 2 ст. 123

¹ *Васьковський Е. В.* Учебник гражданского процесса / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М., 2003. – С. 196.

ЦПК, і навіть не має на меті задоволення дійсних наявних зустрічних вимог. Найбільш дієвим заходом захисту в такому разі буде відмова у прийнятті зустрічного позову, якщо відсутні умови, передбачені відповідною нормою права.

Зловживання процесуальними правами трапляються і у справах окремого провадження, в яких немає порушень суб'єктивних прав заявника, однак наявна невизначеність правового становища особи чи майна. Незважаючи на безконфліктність, зловживання правами у таких справах в основному відбувається через односторонність розгляду справи, оскільки відсутній відповідач, а заінтересовані особи не завжди виявляють ознаки змагальності з необґрунтованими доводами заявника¹.

Так, у порядку окремого провадження шляхом встановлення якогось юридичного факту, стану чи події недобросовісно пред'являються до розгляду заяви задля отримання майна чи прав на нього тощо. Це заяви про встановлення факту перебування на утриманні померлого для отримання права на обов'язкову частку у спадщині у випадках, коли заявник взагалі ніякої допомоги від померлого не отримував, з ним не проживав, мав самостійний заробіток тощо; заяви про визнання фізичної особи недієздатною чи обмежено дієздатною для переходу контролю за її майном або задля підриву правої позиції в іншій справі. Саме для таких випадків законодавець передбачив, що заявник, який діяв недобросовісно, без достатньої для цього підстави, несе за рішенням суду всі судові витрати (ч. 3 ст. 240 ЦПК).

ЦПК обмежує позивача (заявника) у праві вибрати на свій розсуд вид цивільного судочинства, в якому розглядатиметься його справа, таким чином звужуючи у цих відносинах дію принципу диспозитивності.

Таке регулювання, на нашу думку, цілком виправдане, оскільки не допускає можливості зловживання з боку осіб, які звертаються до суду, своїми правами шляхом вибору найбільш привабливого для них виду судочинства (наприклад, з точки зору підсудності), яке обмежує права інших осіб, що беруть участь у справі.

Наприклад, якщо справа підлягає розгляду і вирішенню у зв'язку з наявністю спору про право за правилами позовного провадження в суді за місцем проживання відповідача, то особа, що звернулася до суду, не має права подати заяву за місцем свого проживання в порядку окремого провадження.

Зловживання правом нерідко пов'язані з вибором юрисдикції або підсудності суду, до якого заінтересована особа звертається з позовом. Як відомо

¹ Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. — СПб., 2005. — С. 232.

мо, юрисдикція суду — це нормативне визначення компетенції суду з розгляду справ певної категорії. Маніпулюючи юрисдикційністю спору та підсудністю, недобросовісна особа може мати на меті різні цілі: домогтися розгляду справи у вигідному для себе суді, за правилами іншого виду судочинства, затягнути розгляд справи, оскільки справа розглядатиметься в різних судах (переходити з одного суду в інший) тощо. При цьому зловживання процесуальним правом виражається у штучному створенні недобросовісними особами видимості наявності чи відсутності умов, які впливають на вид судочинства (суб'єктний склад спору та характер спору) чи на підсудність позову.

У літературі методами впливу на формування потрібної позивачу підсудності називають: 1) залучення співвідповідачів; 2) корегування позовних вимог після пред'явлення позову з порушенням правил підсудності; 3) пред'явлення позову до відповідача, місце проживання якого невідоме, зміна місця проживання тощо¹.

Здається, що у таких ситуаціях у суду достатньо процесуальних механізмів для запобігання зловживанню правами. Залучення співвідповідачів, до яких фактично ніяких вимог не висувається, або ж ці вимоги не підтверджені жодними обставинами, а також пред'явлення неконкретних позовів із бажанням у подальшому їх корегувати задля вибору бажаної підсудності тощо повинні усуватися судом на стадії пред'явлення позову шляхом залишення їх без руху для усунення недоліків з наступним визнанням їх неподаними.

У юридичній літературі зазначалось, що норми ЦПК нерідко дають підстави для зловживання правом, сприяють виникненню ситуацій із затягуванням розгляду справ².

Однією з таких, на нашу думку, є норма права про те, що ухвала суду про відкриття провадження у справі може бути оскаржена з підстав недотримання правил підсудності (п. 5 ч. 1 ст. 293 ЦПК).

Добре, коли учасники процесу (а особливо їх представники) не будуть нехтувати відомим правилом про те, що своїми процесуальними правами слід керуватися добросовісно. Однак для затягування розгляду справи, використовуючи стратегію «процесуальних диверсій», або задля того, щоб позбутися судді, який, на думку сторони, може винести не вигідне для неї

¹ *Кравчук В. М.* Стратегія і тактика цивільного процесу : практ. посіб. — К., 2005. — С. 282.

² *Луспенік Д. Д.* Порушення строків розгляду справ узаконено новим ЦПК або проблеми доступності правосуддя та шляхи їх вирішення // *Адвокат.* — 2005. — № 7. — С. 3–8.

рішення, або задля виграшу часу для одержання нових доказів чи якогось преюдиціального рішення тощо, відповідач чи третя особа, звичайно ж, використає право на оскарження ухвали про відкриття провадження у справі, оскільки згідно із ст. 127 ЦПК така ухвала повинна бути негайно надіслана особам, які беруть участь у справі.

При цьому таке оскарження можливе й тоді, коли безспірно вбачається, що справа прийнята до провадження суду правомірно, наприклад, у випадках з альтернативною чи виключною підсудністю. Після цього застосовується процедура апеляційного, а потім, можливо, й касаційного перегляду постановленої ухвали. Таким чином, відлік строку розгляду справи вже почався, а справа по суті не розглядається через деструктивні дії сторін, які, однак, передбачені (ініційовані) законом.

Дієвою для врегулювання таких випадків може бути законодавча ініціатива щодо відшкодування завданих збитків з особи, яка недобросовісно використала право на оскарження ухвали при її явній законності (позов прийнятий за правилами виключної підсудності тощо).

Зловживання процесуальними правами на стадії підготовки справи до судового розгляду, як правило, мають на меті зрив судового засідання, його відкладення на максимально великий строк, перешкодження наданню доказів, встановленню дійсних обставин, що мають значення для справи, тощо.

На стадії підготовки справи до судового розгляду закон більш активну роль відводить представникам сторін, третім особам. У відносинах представництва також виникають підґрунтя для зловживання правом, оскільки такі відносини мають довірчий характер.

Невипадково ЦПК містить норми, які вказують саме на неправомірні дії представників у цивільному процесі. Це, наприклад, ст. 43 ЦПК про призначення або заміну законного представника судом, а також статті 174, 175 ЦПК про контроль суду за діями представника сторони при відмові від позову чи укладенні мирової угоди. Іноді саме дії представника сторони призводять до умисного затягування розгляду справи та дають змогу стороні зловживати своїми правами, фальшувати документи, докази тощо, знаючи, що позов є необґрунтованим.

Суд має право контролювати процесуальну поведінку представника особи, яка бере участь у справі, в тому числі й адвоката, оскільки на них поширюється порядок цивільного судочинства, встановлений кодексом ч. 3 ст. 2 ЦПК, а отже, і обов'язок добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, а також нести відповідальність за зловживання правом. На жаль, у свідомості багатьох членів суспільства

закріпилося помилкове переконання, що адвокат у своїй професійній діяльності не обтяжений ніякими правовими обмеженнями.

Науковці справедливо зазначають, що до безпосередніх обов'язків адвоката належить дотримання процесуальної дисципліни протягом усього провадження у справі¹.

Для недопущення зловживань процесуальними правами з боку представників учасників процесу на стадії підготовки справи до судового розгляду (відмова від позову, укладення мирової угоди, визнання позову чи визнання обставини тощо) суд може скористатися правом, наданим йому ст. 169 ЦПК, — викликати сторони для надання особистих пояснень.

У судовій практиці постановлення окремої ухвали щодо негативної процесуальної поведінки адвоката через зловживання процесуальними правами та надсилання її на адресу органу адвокатського самоврядування, до компетенції якого належить притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, застосовується рідко.

Одним із найбільш важливих питань під час вивчення проблеми зловживання процесуальними правами на стадії підготовки справи до судового розгляду є проблема доказування. Вже тривалий час юристи дискутують щодо того, чи є доказування обов'язком сторін, що забезпечується заходами державного примусу у вигляді визнання судом обставини недоведеною², чи це їх право, оскільки відповідач може зайняти пасивну позицію і лише заперечувати позов без надання відповідних доказів³.

Вирішуючи цю проблему, суди повинні враховувати направленості цивільного процесуального законодавства. Так, ст. 60 ЦПК має назву «Обов'язки доказування і подання доказів», а у ст. 131 ЦПК зазначається, що сторони зобов'язані надати свої докази чи повідомити про них до або під час попереднього судового засідання у справі.

При цьому вказувати на необхідність виконання цього обов'язку стороною вправі лише суд, оскільки сторони не перебувають між собою в цивільних процесуальних відносинах. Разом із тим за принципами змагальності, диспозитивності і рівноправності сторін, до яких входять максимальна активність і заінтересованість осіб у процесі, суд не може вимагати від сторін

¹ *Гармаев Ю. П.* Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве : учеб. — М., 2005. — С. 20.

² *Треушников М. К.* Судебные доказательства. — М., 2004. — С. 53–62; *Васильев С. В., Ніколенко Л. М.* Доказування та докази у господарському процесі : моногр. — Х., 2004. — С. 87–95.

³ *Баулин О. В.* Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. — М., 2004. — С. 99.

поза їх добровільним волевиявленням надання суду доказів. Так, згідно з ч. 6 ст. 130 ЦПК суд лише визначає факти, які необхідно встановити для вирішення справи, та з'ясовує, якими доказами кожна сторона обґрунтовуватиме свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, і встановлює строк для їх подання, а також сприяє за клопотанням сторін у витребуванні чи наданні доказів і попереджає про наслідки їх неподання чи подання з пропуском встановленого строку (статті 10, 131 ЦПК).

Крім того, вимагання від сторони надати докази на підтвердження своїх вимог чи заперечень не допускається і через те, що за ст. 27 ЦПК особи, які беруть участь у справі, мають право подавати докази, а не зобов'язані.

Наслідком невиконання обов'язків з доказування здебільшого є несприятливий для сторони результат вирішення спору: для позивача — відмова у задоволенні позову або його задоволення в меншому обсязі, для відповідача — задоволення позову чи відмова у задоволенні зустрічного позову.

Таким чином, зловживання правом полягає у тому, що особа пред'являє позов, однак ухиляється від обов'язку надати суду докази, а потім брати участь в їх дослідженні, або надає суду докази, які визнаються неналежними чи недопустимими. Такі дії дають підстави стверджувати, що сторона повинна нести відповідальність, передбачену законом. Однак ЦПК вже не містить положення, яке існувало у ст. 77 ЦПК 1963 р., про компенсацію витрат з особи, яка недобросовісно заявила безпідставний позов або розпочала безпідставний спір проти позову, або систематично протидіяла правильному і швидкому розглядові та вирішенню справи¹. ЦПК застосував процесуальну відповідальність у виді відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача лише в разі закриття провадження у справі та залишення позову без руху (ч. 3 ст. 89 ЦПК).

Під час доказування заінтересована особа вправі вибрати лінію поведінки, яку вона вважає ймовірною для себе, навіть виявляти пасивність, однак при цьому не повинна своєю бездіяльністю завдавати шкоди правам та інтересам інших учасників процесу, інтересам правосуддя щодо ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Протидією такому зловживанню процесуальними правами, як подання доказів безпосередньо в судовому засіданні або навіть вже до суду апеляційної інстанції (наприклад, коли відповідач перешкоджає експерту у проведенні експертизи), є санкція ст. 131 ЦПК про те, що докази, подані з порушен-

¹ *Луспенік Д. Д.* Цивільна процесуальна відповідальність: за безпідставний позов відповідач може вимагати компенсацію за втрату робочого часу // *Закон і бізнес.* — 2004. — № 41. — 9–15 жовт.

ням установленого строку їх подання, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин, а на стадії апеляційного провадження це питання врегульовано ч. 2 ст. 303 ЦПК.

У п. 3.13 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (із змінами та доповненнями) судам роз'яснено, що неподання або несвоєчасне подання стороною у справі, іншим учасником судового процесу доказів з неповажних причин, спрямоване на затягування судового процесу, має розцінюватися як зловживання процесуальними правами¹.

Найчастіше зловживання процесуальними правами відбувається при застосуванні інституту забезпечення позову. Типовими деструктивними діями є звернення до суду під виглядом захисту прав акціонерів з надуманими позовними вимогами для того, щоб заявити клопотання про забезпечення позову і паралізувати роботу господарського підприємства, здебільшого «на замовлення». Складним у такому випадку є те, що визначення зловживання правом нерідко залежить від суб'єктивної оцінки та ролі суддівського розсуду, оскільки, як зазначають юристи, стабільної судової практики немає².

Небезпека зловживання суб'єктивним цивільним процесуальним правом за допомогою забезпечувальних заходів полягає в тому, що вона, насамперед, спрямована на спричинення збитків відповідачу. Суди зобов'язані роз'яснювати позивачам наслідки задоволення заяви про забезпечення позову, враховуючи, що суд здебільшого не володіє повною інформацією через відсутність пояснення відповідача, оскільки позов забезпечується, як правило, без участі відповідача і в день надходження такої заяви, та вимагати від позивачів унесення застави.

Суди рідко роз'яснюють позивачам положення ЦПК про право особи, щодо якої вжито заходів забезпечення позову, на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову (ст. 155 ЦПК). При цьому вимагати відшкодування збитків можна не лише в разі відмови в задоволенні позову, а і в разі задоволення позову, закриття провадження у справі чи залишення заяви без

¹ Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (із змінами та доповненнями) // Офіційний веб-сайт Вищого господарського суду України.

² Мельник А. Проблема злоупотребления правом в корпоративных конфликтах // Юридическая практика. — 2005. — № 19 (385). — 10 трав.; Дуба І. Підстави для забезпечення позову // Юридичний вісник України. — 2006. — № 28. — 15–21 лп.

розгляду, якщо заходи забезпечення позову були скасовані під час розгляду справи через їх необґрунтованість. У такому випадку вина позивача буде в тому, що він незаконно вимагав забезпечення позову, тобто не було підстав вважати, що через невжиття заходів забезпечення позову рішення суду може бути не виконане чи утруднено його виконання¹.

Зловживанням процесуальними правами під час забезпечення позову є також значне штучне затягування розгляду справи шляхом оскарження ухвали про забезпечення позову.

Юристи пропонують оскаржувати будь-які дії, ухвали судді для впливу на нього, особливо щодо «молодих» суддів, які ще не обрані довічно, адже помилково вважають, що кількість скарг на суддю свідчить про його професійну діяльність².

Безпідставні оскарження ухвал на стадії підготовки справи до судового розгляду є нічим іншим, як зловживанням правом, оскільки спрямовані на затягування розгляду справи. Прав вимагати застосування до недобросовісної особи заходів цивільного процесуального примусу має кожна особа, яка бере участь у справі, їхні представники, а також суд.

Багато зловживань цивільними процесуальними правами здійснюється на стадії судового розгляду справи, оскільки ця стадія має найбільше правових норм, що передбачають диспозитивність дій учасників процесу та надають їм значні процесуальні права.

Як під час пред'явлення позову, так і на стадії судового розгляду позивачі нерідко зловживають процесуальним правом, пов'язаним із несенням судових витрат. Так, позивач під час судового розгляду вправі змінити предмет або підставу позову, збільшити розмір позовних вимог (ст. 31 ЦПК). Нерідко для зменшення розміру судового збору умисно заявляються незначні вимоги або зменшується ціна позову, а в судовому засіданні змінюється предмет позову або збільшується розмір вимог, що в літературі називається тактичними прийомами нападу³. Зазначені дії є правом позивача, однак несплата судового збору за такі процесуальні дії вважатиметься зловживанням правом, на яке суд повинен реагувати, і ЦПК надає суду таку можливість. Так, у разі збільшення розміру позовних вимог або пред'явлення нових

¹ Діба І. Відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову // Юридичний вісник України. — 2005. — № 36. — 10–16 верес.

² Кравчук В. М. Стратегія і тактика цивільного процесу : практич. посіб. — К. 2005. — С. 258–261, 307–309.

³ Кравчук В. М. Стратегія і тактика цивільного процесу : практич. посіб. — К., 2005. — С. 290–291.

вимог несплачену суму судового збору належить сплатити до звернення в суд з відповідною заявою (ч. 3 ст. 80 ЦПК). Раніше такої процесуальної норми не було, хоча на практиці така формальна процесуальна діяльність здійснювалась.

Якщо позивач в разі зміни позову або збільшення розміру позовних вимог не сплатить судовий збір або проситиме про розстрочку, відстрочку його сплати, суд повинен постановити відповідну мотивовану ухвалу. У ЦПК передбачено два види наслідків невиконання такої ухвали суду:

1) якщо відстрочка чи розстрочка сплати судових витрат визначена лише на певний час (не до ухвалення рішення у справі) і цей час настав, однак рішення у справі ще не ухвалено, незалежно від причин (зупинення провадження, подовження строку розгляду тощо) позивач повинен сплатити судові витрати. В іншому випадку суд залишає позов (заяву) без розгляду з підстав, передбачених ч. 2 ст. 82, п. 8 ст. 207 ЦПК, що не позбавляє позивача можливості повторно звернутися до суду з цим же позовом;

2) якщо відстрочка чи розстрочка сплати судових витрат визначена на певний час, але не більше як до ухвалення рішення у справі, то під час ухвалення рішення стягуються і судові витрати незалежно від того, що визначений судом строк ще не настав.

Доволі поширеним зловживанням процесуальним правом є заявлення невмотивованих, надуманих відводів суду, секретарю судового засідання. Можливості для протистояння таким діям зменшуються і тому, що в законі немає вичерпного переліку підстав для заявлення відводу (які й неможливо повністю визначити через різноманіття життєвих ситуацій). В основному такі дії спрямовані на зрив судового засідання, затягування розгляду справи чи передання справи іншому судді або до іншого суду. При цьому часто це робиться навіть за відсутності будь-яких підстав, щоб поставити у майбутньому під сумнів ухвалене рішення, обґрунтовуючи зазначеним його незаконність в апеляційній чи касаційній скаргах. На жаль, закон не вимагає надання доказів на підтвердження підстави заявленого відводу, зазначається лише, що він повинен бути вмотивованим (ч. 3 ст. 23 ЦПК). Однак мотивування можливе і без надання доказів. Також закон не обмежує можливість заявлення повторних відводів, що, на нашу думку, слід зробити в разі ненадання доказів такого відводу.

Отже, на нашу думку, безпідставний відвід, заявлення повторного відводу з тих самих підстав є зловживаннями процесуальним правом, які і мають тягти за собою відповідальність, про що має бути чітко зазначено в кодексі.

Слід звернути увагу на те, що у ст. 204 КАС передбачено підставу для скасування судового рішення з направленням справи на новий судовий розгляд, якщо в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою. На нашу думку, таке положення є невиправданим, оскільки надає можливість зловживання цим правом учасниками процесу і передбачає суб'єктивний упереджений розсуд судів вищих інстанцій.

Запровадження у ЦПК механізму розгляду заяви про відвід самим судом, який цю справу розглядає, в літературі (і не лише юридичній) критикується. В основному науковці посилаються на латинський вислів: «*Ali quis non potest esse iudex in propria causa*» («ніхто не може бути суддею у власній справі»)¹. Однак слід зазначити, що цей механізм покликаний унеможливити втручання у процесуальну діяльність конкретного суду з боку керівництва суду та інших високопосадових осіб, адже на практиці випадки зловживання таким правом є.

Згідно зі статтею 27 ЦПК особи, які беруть участь у справі, мають велику кількість загальних процесуальних прав, спрямованих на забезпечення повноцінної та ефективної участі суб'єктів цивільного процесу під час розгляду справи. Застосування таких прав не за призначенням та невиконання своїх процесуальних обов'язків є зловживаннями суб'єктивним процесуальним правом.

Одним із найпоширеніших зловживань є використання права на ознайомлення з матеріалами справи, робити з них витяги, знімання копій з документів, долучених до справи. Якщо метою сторони є затягування розгляду справи, то клопотання про відкладення розгляду справи, як правило, заявляються напередодні судового засідання або на його початку. Роз'яснення головуєчого у справі, що таким правом сторони вправі користуватися, але до початку судового засідання, мають рекомендаційний характер, і жодних санкцій у таких випадках законом не передбачено.

ЦПК надає учасникам процесу право заявляти різні клопотання. Іноді для затягування розгляду справи подаються заяви про витребування доказів, які не мають значення для справи, або їх надання суду є неможливим і особі про це відомо, або з порушенням строків, встановлених ст. 131 ЦПК. Наприклад, під час розгляду вимоги про стягнення зарплати (особливо коли вимога необґрунтована і позивач про це знає) заявляються безпідставні кло-

¹ Хоміцька З. М. Словник латинських юридичних висловів. — Х., 2005. — С. 158.

потання про витребування установчих, статутних документів відповідача, копій різних угод, довідок з податкової інспекції тощо. Такі клопотання не слід задовольняти, оскільки вони не стосуються предмета позову.

Вважаємо, що заявлення клопотань (заяв) про вчинення судом непередбачених ЦПК процесуальних дій, подання другого і наступних клопотань (заяв) з одного й того самого питання, яке вже вирішене судом, є зловживанням процесуальними правами, і це необхідно передбачити у законі.

У цивільному процесі для доведення своєї позиції перед судом пояснення можуть надаватися як у письмовій, так і в усній формі (ч. 1 ст. 27 ЦПК). Однак ЦПК тривалий час не встановлював жодних санкцій за надання суду неправдивих пояснень. За нормами ЦПК 1963 р. не було можливості цьому запобігти і тому сторону, яка говорила неправду, неможливо було притягти до відповідальності. Загальна і позбавлена санкцій за її порушення процесуальна норма про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами (ст. 99 ЦПК 1963 р.), не працювала.

Тому у ЦПК 2004 р. для усунення цієї прогалини запроваджено інститут допиту сторін, третіх осіб та їх представників під присягою як свідків (статті 180, 184 ЦПК), адже відомий латинський вислів «*In iudicio non credi tur nisi iuratis*» означає «у суді не вірять нікому, хто не складе присяги»¹.

Ці положення ЦПК повинно сприяти наданню поясненням сторін, третіх осіб та їх представників безспірної доказової сили, а встановлена відповідальність за давання неправдивих показань за правилами ЦПК, КК, КУпАП матиме превентивне (попереджувальне) значення щодо бажання зазначених осіб говорити в суді неправду, перекручувати обставини спору, що відповідатиме засадам утвердження справедливого судочинства. Адже можливість безкарно говорити неправду в суді принижує авторитет державної влади і суду зокрема, дискредитує закон, підриває основи правосуддя².

Вагоме значення серед зловживань процесуальним правом мають недобросовісні дії учасників процесу, спрямовані на затягування судового розгляду шляхом маніпулювання встановленими законом строками вчинення певних процесуальних дій.

Встановлюючи у ЦПК процесуальні строки, законодавець мав на меті закликати учасників процесу до дисциплінованості, надати їм можливість

¹ Хоміцька З. М. Словник латинських юридичних висловів. — Х., 2005. — С. 185.

² Луспенник Д. Д. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків (під присягою) у цивільному процесі: проблеми теорії і судової практики та шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 3 (79). — С. 28–34.

відчути відповідальність за всі процесуальні дії, що ними вчиняються, адже, подаючи клопотання про поновлення, продовження встановлених законом чи судом строків, вони порушують права інших добросовісних учасників процесу. Тому суди не повинні задовольняти такі клопотання, якщо для цього не надано доказів поважності причин їх пропуску. Якщо ж такі докази надані, то процесуальні строки повинні поновлюватися або продовжуватись на нетривалі проміжки часу.

Стаття 27 ЦПК передбачає право учасників процесу брати участь у судових засіданнях. Нерідко учасники процесу вчиняють недобросовісно і посиляються на незнання дати судового засідання. Вивчення судової практики доводить, що для цього недобросовісний учасник процесу використовує декілька способів.

По-перше, він, наводячи різні причини, відмовляється від отримання надісланих йому судових повісток (не відчиняє двері приміщення, надає відомості, що перебуває у від'їзді тощо). ЦПК жодних санкцій за ці дії не передбачає, оскільки вказує на процесуальну фікцію лише в разі відмови від отримання повістки (ч. 8 ст. 76 ЦПК), коли припущення про вручення особі, яка бере участь у справі, повідомлення відсутнє, але така особа все ж вважається повідомленою про час і місце судового засідання. Фікція повідомлення звільняє позивача від необхідності доводити, а суд — від необхідності встановлювати факт належного повідомлення протилежної сторони¹.

По-друге, учасник процесу вводить суд в оману стосовно свого дійсного місця проживання чи перебування. Тобто відповідач змінює адресу місця проживання під час розгляду справи, а після ухвалення не вигідного для себе судового рішення надає суду вищої судової інстанції відомості про своє дійсне місце проживання. У таких ситуаціях вини суду першої інстанції в розгляді справи за відсутності відповідача немає, тому суди вищих судових інстанцій повинні виявляти принциповість і чітко дотримуватись вимог процесуального закону.

Разом із тим у разі неявки в судові засідання, якщо особа була належним чином повідомлена, немає підстав вважати це зловживанням правом, оскільки за принципами цивільного судочинства — диспозитивності та змагальності — особа сама обирає спосіб судового захисту, реалізацію цього права, наслідком чого може бути ухвалення відповідного судового рішення.

¹ *Луспеник Д. Д.* Застосування у судовій практиці доказових презумпцій та фікцій у системі розподілу обов'язків з доказування за новим ЦПК України // *Право України.* — 2005. — № 8. — С. 56–60.

Проте, якщо суд визнав явку сторони для надання пояснення обов'язковою (п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПК), то це вже є її юридичним обов'язком, за невиконання якого має наставати відповідальність. Слід погодитись із тим, що пленум ВГСУ у п. 3.14 постанови від 26 грудня 2011 року № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (із змінами та доповненнями) роз'яснив судам, що нез'явлення представників учасників судового процесу в судові засідання без поважних причин та без повідомлення причин, якщо їх явку судом визнано обов'язковою, також може розцінюватися судом як зловживання процесуальними правами. Відповідна практика, спрямована на умисне затягування судового процесу, порушує права інших учасників судового процесу та суперечить вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно права кожного на розгляд його справи упродовж розумного строку.

Слід зазначити, що і в наказному провадженні, яке мало на меті підвищити оперативність судового захисту суб'єктивних прав і ефективність виконання та розвантажити суди від тих справ, які не потребують повної і детальної процедури розгляду, бувають випадки зловживання правом, які, по суті, нерідко зводять нанівець цей механізм спрощеного провадження. Тобто вимоги заявника можуть бути явно безпідставними, спрямованими на отримання якихось вигод, переваг тощо. Боржник може при всій очевидності заявлених вимог оспорювати виданий судовий наказ, маючи на меті умисне затягування судового захисту прав заявника (наприклад, для приховування майна, на яке в разі пред'явлення позову міг бути накладений арешт та звернуто стягнення). Між стягувачем і боржником може існувати домовленість щодо подання заяви про видачу судового наказу, спрямована на порушення прав третіх осіб¹.

В юридичній літературі зазначається, що заявник не повинен зловживати своїми процесуальними правами і не повинен домовлятися з боржником про штучно спрощений порядок розгляду справи, щоб завдати шкоди інтересам третіх осіб, але це положення є потенційно можливим².

Проте зловживання правом при пред'явленні заяви про видачу судового наказу існують, про що свідчить судова практика. Однак зазначити про це в

¹ Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. — СПб., 2005. — С. 301.

² Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. — К., 2006. — Т. 1. — С. 366.

судовому процесуальному документі доволі складно, оскільки виданий судовий наказ в разі домовленості про це кредитора і боржника в апеляційному чи касаційному порядку оскаржений не буде. Можливий його перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами, але у такому провадженні також діє принцип диспозитивності, тому заяву про перегляд судового наказу за ч. 1 ст. 362 ЦПК вправі подавати лише сторони (заявник і боржник). Таким чином, у третіх осіб можливості захиститися від недобросовісності сторін у наказному провадженні практично немає.

У зв'язку з цим, на нашу думку, абсолютно доречними є пропозиції про надання права заінтересованим особам (неучасникам наказного провадження) подавати до суду заяви про скасування судового наказу, якщо ним вирішено питання про їх права та обов'язки¹.

Для запобігання можливим зловживанням при видачі судового наказу доцільно було б поширити дію ст. 89 ЦПК і на наказне провадження. Тобто в разі доведення необґрунтованості дій заявника (кредитора) боржник, як і інші заінтересовані особи, права яких були порушені, могли б вимагати компенсацію понесених ними витрат.

Одним із нових заходів відповідальності, що може бути впроваджений у ЦПК, є накладення судового штрафу за зловживання процесуальними правами.

Така процесуальна санкція є і в ГПК, п. 5 ч. 1 ст. 83 якого передбачає право господарського суду під час прийняття рішення стягувати в дохід Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону.

Вважаємо це дієвим інструментом для перешкоджання зловживанню процесуальними правами недобросовісними учасниками процесу. Проте в разі запровадження такої процесуальної санкції вважаємо за необхідне зазначити таке.

Насамперед, слід відрізнити судові витрати від судового штрафу, оскільки стягнення судового збору, розподіл судових витрат не є видом процесуальної відповідальності, оскільки пред'явлення позову і, як наслідок, ухвалення рішення суду з розподілом судових витрат (статті 88, 89 ЦПК) є конституційним правом кожного на доступ до правосуддя, а не процесуальним правопорушенням. Крім того, розподіл судових витрат — це не попереджен-

¹ *Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В.* Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. — К., 2006. — Т. 1. — С. 368.

ня вчинення правопорушення, метою якого є судовий штраф, а компенсація витрат, понесених учасником процесу.

Накладаючи на сторону, яка допустила зловживання процесуальними правами, судовий штраф, суду слід звертати увагу на те, що у цивільному процесі, на відміну від кримінального, не встановлюються мотиви вчинення процесуального правопорушення та форма вини, бо це неможливо, оскільки відповідного процесуального інструментарію немає. Визначаючи розмір судового штрафу, необхідно враховувати лише можливий ступінь впливу санкції на правопорушника, а саме негативний ефект того, як ця санкція може вплинути на конкретну особу, а також тяжкість правопорушення для руху справи та майновий стан правопорушника, тобто має бути забезпечена індивідуалізація покарання. І основне: висновок суду про те, що учасник процесу здійснив зловживання процесуальним правом, має бути максималь-но мотивованим у тексті ухвали.

Вважаємо також, що обов'язково кодексом має бути передбачена можливість за наявності для цього підстав зменшення розміру штрафу, відстрочки або розстрочки сплати судового штрафу ухвалою суду в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо. Такі норми гарантуватимуть призначення справедливого покарання за неповагу до суду і за зловживання процесуальними правами.

Отже, судовий штраф у дохід держави має на меті дисциплінувати учасників процесу та осіб, присутніх у судовому засіданні, забезпечити своєчасний захист порушених прав¹. Штраф є видом юридичної відповідальності за вчинення цивільного процесуального правопорушення, тобто за неповагу до суду чи зловживання процесуальними правами, оскільки є невиконанням обов'язків, встановлених актами і розпорядженнями суду. При цьому слід визнати, що «потерпілим» тут є не певний учасник процесу, а встановлений законом порядок здійснення судом як органом державної влади своїх повноважень у цивільному судочинстві. Саме тому штраф як публічна відповідальність має стягуватись на користь держави.

Разом із тим слід висловити і застереження щодо запровадження такого виду процесуальної відповідальності, як судовий штраф. Так, можливі випадки затягування судового розгляду у зв'язку з оскарженням ухвали суду про накладення судового штрафу. Крім того, боязнь санкцій може спричинити обмеження процесуальної дієвості сторони чи її представника у про-

¹ *Гражданское* процессуальное право : учеб. / под ред. М. С. Шакарян. — М., 2004. — С. 160–161.

цесі, що може вплинути на встановлення істини під час розгляду справи, а це відобразиться на судовій практиці.

Проте мета, яка має бути досягнута запровадженням судового штрафу, превалює над такими побоюваннями, оскільки спрямована на примушення до виконання юридичних обов'язків, попередження вчинення процесуальних правопорушень у майбутньому, зміцнення законності, формування поваги до суду і, як наслідок, досягнення цілей правосуддя: своєчасності, справедливості та неупередженості розгляду конкретної справи.

Аналіз способів виявлення, шляхів протидії зловживанням процесуальними правами, а також законодавчої регламентації цієї правової категорії свідчить, що в арсеналі судів є доволі незначний правовий інструментарій для ефективної протидії технологіям перешкоджання здійсненню справедливого і в розумний строк правосуддя. Розуміючи, що окремі дії учасників процесу спрямовані на зрив судового засідання чи перешкоджання судовому розгляду, що є зловживанням процесуальними правами, суди нерідко вимушені самостійно конструювати власні повноваження, яких немає в законі, аби досягти завдання судочинства. Ця практика є небезпечною, оскільки може призводити до хибного суддівського розсуду і свавілля. Саме тому такі дії суду повинні регламентуватися нормами права та виконуватись за допомогою процесуальних засобів, які б визначали алгоритм дій суду в разі вчинення учасниками процесу дій чи бездіяльності, що порушують правила, встановлені ЦПК.

Проте для ефективної боротьби зі зловживанням процесуальними правами насамперед необхідно створити умови, за яких застосування відповідних способів зловживання буде неможливим. У процесуальному законі слід передбачити не наслідки зловживання процесуальними правами, а чіткі правила реагування суду на виникнення відповідних стандартних процесуальних ситуацій, а також положення, які сприяли б усуненню порушення регламенту, процедури.

Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії

Анотація. У статті аналізується поширене у судочинстві правове явище зловживання процесуальними правами. Роз'яснюються його поняття, сфера дії, співвідношення із процесуальним правопорушенням і процесуальною відповідальністю. Суддям надаються рекомендації, як виявляти зловживання процесуальними правами під час розгляду справи, яких заходів уживати для протидії вчинкам недобросовісних учасників процесу. Також аналізується законодавча регламентація

поняття «зловживання процесуальними правами» та перспективи удосконалення процесуальних кодексів.

Ключові слова: законодавча регламентація, зловживання процесуальними правами, принцип диспозитивності, обов'язки доказування і подання доказів.

Луспенюк Д. Д. Злоупотребление процессуальными правами: законодательная регламентация, способы выявления и меры противодействия

Аннотация. В статье анализируется распространенное в судопроизводстве правовое явление злоупотребления процессуальными правами. Разъясняются его понятие, сфера действия, соотношение с процессуальным правонарушением и процессуальной ответственностью. Судьям даются рекомендации, как выявлять злоупотребления процессуальными правами при рассмотрении дела, какие меры принимать для противодействия поступкам недобросовестных участников процесса. Также анализируется законодательная регламентация понятия «злоупотребление процессуальными правами» и перспективы совершенствования процессуальных кодексов.

Ключевые слова: законодательная регламентация, злоупотребление процессуальными правами, принцип диспозитивности, обязанности доказывания и представления доказательств.

Luspenyk D. D. Procedural Rights Abuse: Legislative Regulation, Ways of Impact and Means of Counteraction

Summary. The article deals with the analysis of such legal phenomenon as abuse of procedural rights, which is widespread in judicial proceedings. Its notion, sphere of action, correlation with procedural violations and procedural liability are clarified. Judges are provided with recommendations how to reveal abuse of procedural rules while a case consideration, which measures shall be taken for the counteraction to actions of unfair participants of process. The author also provided the analysis of legislative regulation of the notion of «abuse of procedural rights» and perspectives of upgrading procedural codes.

Key words: legislative regulation, abuse of procedural rights, dispositivity principle, duties of proving and submission of evidence.